

INSTITUT OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1993

VILNIUS 1994

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1993

VILNIUS 1994

SECRET - SECURITY INFORMATION

ALL INFORMATION CONTAINED
HEREIN IS UNCLASSIFIED
DATE 08/14/01 BY 60322 UCBAW

SECRET

SECRET - SECURITY INFORMATION

ALL INFORMATION CONTAINED
HEREIN IS UNCLASSIFIED
DATE 08/14/01 BY 60322 UCBAW

SECRET

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

90 014 001
1994

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
1993 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1994

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas MERKYS (vyr. redaktorius), Antanas TYLA (vyr. redaktoriaus pavad.), Al-
fonsas EIDINTAS, Vytautas KAZAKEVICIUS, Vacys MILIUS, Gediminas RŪDIS,
Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Redakcijos adresas:

2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

ISBN 5-420-01308-8

© Lietuvos istorijos institutas, 1994

NASTAZIJA KAIRIUKŠTYTĖ
**LIETUVOS VOKIEČIAI — PIRMIEJI
POKARIO METŲ TREMTINIAI**

Ivadas

1944 m. vasarą per SSRS—Vokietijos karą frontui slenkant į vakarus, Lietuvą paliko Vokietijos kariuomenė, su ja — ir Vokietijos okupacinės valdžios įstaigų darbuotojai, nemažai karo metais atvežtų vokiečių kolonistų. Su vokiečiais nuo Raudonosios armijos traukėsi ir dešimtys tūkstančių kitų Lietuvos gyventojų. Lietuvą vėl okupavo Sovietų Sąjunga. Taigi Lietuvos gyventojai, nespėję atsigauti nuo Vokietijos nacistinio okupacinio režimo, vėl pateko į SSRS stalininio režimo priespaudą. Tą režimą rėmė nedaug Lietuvos žmonių, dauguma gyventojų buvo jam priešiški. Tai buvo žinoma iš 1940—1941 m. patirties. SSRS totalitarinio režimo administracija pradėjo masines Lietuvos gyventojų represijas. Viena iš daugiausia žmonių apėmusių jų formų buvo vadinamieji specialieji perkėlimai, arba trėmimai, į tolimus SSRS rajonus su nepalankiu klimatu.

1940—1941 m. sovietų valdžios masiniai Lietuvos gyventojų trėmimai 1945 m. buvo pradėti iš naujo. Trėmiama buvo kasmet iki pat 1952 m. imtinai. Daugiau kaip 128 000 Lietuvos gyventojų buvo išstremta iš Tėvynės, daugelis jų atgal nebesugrįžo, dalis buvo fiziškai ir dvasiškai suluošinti, nutautėjo.

Tremtis beveik netyrinėta, nes mokslininkai iki 9-ojo dešimtmečio pabaigos neturėjo galimybių susipažinti su įslaptintais jos dokumentais, be to, Sovietų Sąjungos cenzūra nebūtų leidusi skelbti tokios medžiagos. Karo metais Lietuvoje, vėliau ir užsienyje pasirodė darbų apie trėmimus¹, bet Lietuvoje šios knygos buvo specfonduose. Jos eiliniam skaitytojui ir daugeliui specialistų buvo neprieinamos.

Tik 10-ojo dešimtmečio pradžioje istorikai E. Grunskis, V. Kašauskienė, H. Sadžius periodinėje spaudoje paskelbė pirmuosius straipsnius ir dokumentus apie Lietuvos gyventojų tremtį². Be to, šie mokslininkai jau parengė spaudai tremties dokumentų rinkinį. Paskelbti dalies tremtinių, ypač 1940—1941 metų, sąrašai³. Pastaraisiais metais išspausdinta nemažai tremtinių atsiminimų. Pirmosios jų knygos pasirodė 9 dešimtmečio pabaigoje⁴. Nuo 1990 m. leidžiama „Tremties archyvo“ bibliotekėlė. Ją sudaro keletas knygų⁵. Jų nuolat daugėja. Knygų apie tremtį išspausdino ir užsienio, ypač JAV, lietuviai⁶. Tremtinių atsiminimai yra svarbus istorijos šaltinis sovietų valdžios nusikaltimams nagrinėti.

Išspausdinti ir trumpi Tadžikijos tremtinių atsiminimai. Daugelis jų išspausdinta 1991 m. tremties vietose buvusios ekspedicijos dalyvių V. Tarasonio, A. Bajoriūno ir D. Gediminsko knygelėje „Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje“⁷. Joje greta atsiminimų ir autorių straipsnių (beje, jau spausdintų laikraščiuose) yra ir Tadžikijoje mirusių tremtinių sąrašas, sudarytas remiantis Kuibyševo ir Kurgan Tiubė's civilinės metrikacijos biurų archyvų duomenimis, ir tremtinių, kurie ekspedicijos metu dar gyveno Tadžikijoje, sąrašas. Kai kurių Tadžikijos tremtinių atsiminimų išspausdinta įvairiuose Lietuvos laikraščiuose.

Iki šiol nėra mokslinių darbų apie konkrečius pokario trėmimus. Šiame straipsnyje tyrinėjamas pirmasis po karo iš tų trėmimų. Remdamasi archyvine, taip pat ir 1991 m. ekspedicijos į Tadžikiją medžiaga, tremtinių atsiminimais, autorė bando parodyti, kaip Sovietų valdžia jį ruošė ir kaip vykdė, aptarti jo ypatybes, aprašyti tremtinių likimą.

Represinių organų rengimasis trėmimui

1944 m. vasarą Raudonajai armijai užimant Lietuvą, buvo kuriamos respublikinės ir vietinės sovietų valdžios įstaigos. Jose, ypač vidaus reikalų, valstybės saugumo, prokuratūros, dirbo daugiausia atvykęliai iš SSRS. Lietuvos SSR valdžios įstaigos nebuvo savarankiškos ir tiesiogiai ar netiesiogiai vykdė atitinkamų SSRS valdžios organų nurodymus. Maskvos nurodymai Lietuvai, Estijai bei Latvijai dažnai buvo nepalankūs, nes šiose respublikose buvo daug vadinamųjų kontrrevoliucionierių. Tik juos likvidavusi SSRS totalitarinė sovietinė valdžia tikėjosi galėsianti toliau sovietizuoti aneksuotas Baltijos valstybes. Jau 1944 m. pasirodė SSRS valstybės saugumo organų direktyvos dėl Baltijos kraštų žmonių suėmimų ir jų tremties. Faktiškai toliau buvo vykdoma 1940—1941 m. pradėta kova su vadinamaisiais kontrrevoliuciniais elementais.

Žmonių suėmimai prasidėjo dar nepasibaigus Lietuvoje karo veiksams. Nuo 1944 m. liepos 16 iki rugsėjo 1 d. Raudonosios armijos užimtoje teritorijoje buvo suimta 1100 žmonių⁸. Lietuvos SSR prokuratūros nuomone, suėmimai buvo per menkas kovos su vadinamaisiais kontrrevoliucionieriais būdas; ji siūlė represuoti ir tokių žmonių šeimas. Lietuvos SSR prokuroras M. Bališnikovas, papildydamas 1944.11.13 paaiškinamąjį raštą prokurorui K. Goršenin'ui, rašė: „Reali priemonė banditizmui panaikinti būtų represuoti banditų, išbėgusių su vokiečiais, besislapstančių miškuose nuo tarnybos Raudonojoje armijoje, bei kitų aktyvių vokiečių okupantų pagalbininkų šeimų iškeldinimas.

Ryšium su tuo, kas išdėstyta, prašau Jūsų pasiūlyti atitinkamiems SSRS organams pašalinti iš Lietuvos SSR aukščiau nurodytų elementų šeimas. Šiuo klausimu prašau skubių Jūsų nurodymų“⁹. Nurodymai buvo greitai gauti, nes jau 1944.11.29 Lietuvos SSR NKVD išsiuntinėjo visiems miestų, apskričių NKVD skyrių bei SSRS NKVD—NKGB operatyvinių grupių viršininkams (žinoma, visiškai slaptą) direktyvą dėl vadinamųjų kontrrevoliucinių šeimų išaiškinimo. Pirmiausia tokiomis buvo laikomos vokiečių šeimoms bei šeimoms, į kurias per karą buvo atvykę žmonių iš Vokietijos. Kontrrevoliucinėmis buvo laikomos ir tos šeimos, kurių bent vie-

nas narys tarnavo Vokietijos okupacinės valdžios įstaigose, savo noru pasitraukė su vokiečiais, SSRS represinių organų suimtųjų žmonių, taip pat dvarininkų, įmonių savininkų ir kitos šeimos. Pagal šiuos ir kitus požymius buvo sudarytos devynios vadinamųjų kontrrevoliucinių šeimų grupės¹⁰. Apie tokias šeimas buvo renkamos žinios. Daug pateikė vietos kolaborantai. Kartais jų pateiktosios nulemdavo sprendimą dėl ištrėmimo. Labai skyrėsi iš įvairių apskričių tremiamų šeimų skaičius. Matyt, jis priklausė ir nuo vietos kolaborantų bei NKVD ir NKGB darbuotojų aktyvumo. Pavyzdžiui, 1944.12.15 duomenimis, Telšių apskrityje buvo surastos 1102 tokios šeimos (4164 žm.), Rokiškio — 867 (2590), 1944.12.29 duomenimis, Marijampolės apskrityje reikėjo ištrėmti 396 šeimas (1310 žm.)¹¹.

1944.12.16 Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaras J. Bartašiūnas ir valstybinio saugumo liaudies komisaras A. Guzevičius pasirašė direktyvą, kuri buvo išsiuntinėta visiems apskričių ir miestų NKVD—NKGB skyrių viršininkams. Joje rašoma: „Atsižvelgiant į operatyvinį būtinumą, Lietuvos SSR NKVD—NKGB organams pavestas uždavinys išvalyti sovietinę Lietuvą nuo vokiečių tautybės asmenų. Į tolimus Tarybų Sąjungos rajonus, kaip nuolatines gyvenimo vietas, reikia iškeldinti: visus vokiečius, gyvenančius Lietuvos teritorijoje, nepriklausomai nuo jų visuomeninės padėties, veiklos, amžiaus, lyties, visus nevokiečių tautybės asmenis, glaudžiai susijusius su vokiečio šeima — žmona, vyras, vaikai, giminaičiai, priklausantys vokiečio šeimai arba šios šeimos išlaikytiniai“¹². Tremiant ne visai buvo laikomasi šios direktyvos — buvo ištrėmta šeimų, neatitinkančių vardijamų požymių.

Direktyvoje buvo nurodyta, kad apskričių NKVD—NKGB operatyvinių grupių, skyrių, o taip pat SSRS NKVD pasienio kariuomenės Lietuvos SSR apygardos pasienio apskričių komendantūrų viršininkai yra asmeniškai atsakingi už apskrityje gyvenančių vokiečių apskaitą. Iki 1945.01.01 buvo siūloma baigti. Apskaita užsitęsė. 1945.01.20 buvo surinktos žinios apie 7 šeimas (272 žm.) iš 17 apskričių¹³. Žinios apie vokiečius buvo renkamos bei tikslinamos ir ankstyvą 1945 m. pavasarį.

Kiekvienai vokiečių šeimai buvo užvesta speciali byla, į kurią buvo surašomos žinios apie šeimos narius. Vilniuje bylas peržiūrėdavo SSRS NKVD—NKGB operatyvinio sektoriaus darbuotojai ir su įvairiomis pastabomis (ypač dėl žinių papildymo) vėl grąžindavo jas apskričių NKVD—NKGB operatyvinių grupių bei NKVD skyrių viršininkams. Peržiūrint bylas buvo atvejų, kai nutarimas dėl vienos kitos šeimos ištrėmimo buvo panaikintas. Antai 1945.03.27 SSRS NKVD—NKGB operatyvinio sektoriaus viršininkas valstybinio saugumo papulkininkis Gukailo Raseinių apskrities NKVD skyriaus viršininkui J. Sinicyn'ui išsiuntė raštą, kuriame nurodė, kad grąžina J. Konikio, E. Konikio, V. Limanto šeimų bylas, nes SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras nepatvirtino šių šeimų tremti dėl jų narių senyvo amžiaus, o M. Jurgaičio bylą grąžina dėl jo tautybės patikrinimo ir patikslinimo¹⁴. 1945.03.28 panašaus turinio raštas buvo išsiųstas Alytaus apskrities NKVD skyriaus viršininkui J. Černyšev'ui. Buvo grąžinta M. Tiller byla — jos ištrėmimui SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras nepritarė, nes ji vieniša ir jaunutė¹⁵. Tą pačią dieną panašų raštą gavo Seinų apskrities NKVD skyriaus viršininkas G. Šče-

kinas. Buvo gražintos V. Gervelio ir A. Gervelio šeimų bylos, nes iš gautos medžiagos matyti, kad šios šeimos nėra vokiečių tautybės: pirmoji yra lenkai, o antroji — lietuviai¹⁶. Paliktos G. Paliūnienės (Kauno m.), K. Ananikovos (Panevėžio apskr.) šeimos, nes pastarosios sūnus, o pirmosios vyras tarnauja Raudonojoje armijoje. Į Marijampolės apskrities NKVD skyrių buvo gražintos vokiečių J. Kobliausko ir M. Zilinskienės šeimų bylos, nes Gukailo nurodė, kad, SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro nuomone, šias šeimas išskeldinti netikslinga. Apibendrintų duomenų apie šeimas, kurias atsisakyta tremti, nėra. Iš archyvo medžiagos galima spręsti, kad buvo apie 15 tokių šeimų. Jos visos turėjo būti nuolat NKVD—NKGB organų prižiūrimos. Vis dėlto kai kurios tų šeimų, nežiūrint Gukailo nurodymų, buvo išstremtos.

Minėtąja 1944.12.16 direktyva NKVD darbuotojai buvo įspėti, kad vokiečiai gali įvertinti aplinkybes ir bandyti savo tautybę nuslėpti. Todėl tautybę buvo rekomenduojama nustatinėti remiantis dokumentais ir agentūros surinktais duomenimis.

NKVD darbuotojai, ieškodami vokiečių, kartais nepasitenkindavo oficialiame dokumente nurodyta asmens tautybe. Pavyzdžiui, Marija Germanienė pagal pasą, išduotą 1931 m. Kaune, buvo lietuvė. 1944 m., remiantis šiuo pasu, jai be pakeitimų buvo išduotas laikinasis pasas. 1945 m. pavasarį Kauno miesto NKVD darbuotojai pareikalavo iš M. Germanienės gražinti pasą dėl tautybės pakeitimo. Ji su tuo nesutiko, Kauno miesto vizų ir registracijos skyriaus viršininkui rašė: „Vokiete savęs niekada neįlaikiau ir nelaikau. Įrodymui tam tarnauja ir tos aplinkybės, kad, pirma, 1941 m. nerepatrijavau į Vokietiją, antra, vokiečių okupacijos metais aš taip pat buvau lietuvė, o vokiečiai tada čia naudojos didelėmis pirmenybėmis ir privilegijomis, trečia, vokiečių pasitraukimo metu iš Lietuvos neevakavau ir likau vietoje“¹⁷. Šiais M. Germanienės teiginiais nebuvo patikėta. Buvo patikėta jos vyru, su kuriuo ji išsiskyrė 1926 m., kad jinai vokiečių. M. Germanienė buvo išstremta.

Apskričių NKVD skyriai kiekvienai tremti numatomai šeimai rašė nutarimą, nurodydami ištrėmimo priežastis. Tos priežastys buvo įvairios. Tai vokiečių tautybė, 1941 m. repatriacija į Vokietiją, Vokietijoje esantis giminės ir kt. Pavyzdžiui, Marijampolės apskrities NKVD vyresnysis operatyvinis įgaliotinis J. Katauskas, susipažinęs su Krosnos miestelio Augustino Gerelaičio medžiaga, nustatė, kad jis vokiečių, turi giminių Vokietijoje. Ir dėl to reikia jį ištrėmti su žmona ir dukra į Komijos ASSR¹⁸. Šį nutarimą patvirtino apskrities NKVD skyriaus viršininkas I. Dolženko. Tos pačios apskrities Meškynų kaimo A. Šarknerio ir jo žmonos ištrėmimo nutarime rašoma, kad jie yra vokiečiai, be to, A. Šarknerio trys seserys gyvena Vokietijoje. Šią šeimą vokiečių kariškiai gali panaudoti kaip žvalgybos punktą. 1944.12.31 vyresnysis operatyvinis įgaliotinis Ruzanov'as parašė nutarimą ištrėmti Marijampolės apskrities, Gyvių kaimo vokiečių E. Okmantaitę, jos vyrą lietuvį A. Pundžių ir jų dukrą. Jie visi skleidę antitarybines nuotaikas¹⁹ ir t. t.

Ruošiantis žmonių trėmimui, Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaras J. Bartašiūnas kreipėsi į SSRS NKVD prašydamas paaiškinimų. 1945.02.07 jis gavo visiškai slaptą SSRS vidaus reikalų komisaro pava-

duotojo V. Černyšov'o raštą, kuriame nurodoma, kad vokiečius reikia perkelti į Komijos ASSR miško pramonės „Pečioros miškas“ trestą. Tremtiniai gali pasiimti pinigų, brangenybių, avalynės, drabužių ir maisto produktų, bet ne daugiau kaip 1 t šeimai. Tiems žmonėms, kurie patys negali apsirūpinti maisto produktais, Lietuvos SSR prekybos liaudies komisariatas pagal reisinių kortelių normas turi išduoti sausių produktų paketą. Tremiama turėjo būti vienu metu ir vienu ešelonu²⁰.

NKVD darbuotojai tikėjosi, kad 1945 m. kovo pabaigoje bus baigtas dokumentų įforminimas numatytoms išstremti 307 šeimoms, kuriose buvo 297 vyrai, 411 moterų, 341 vaikas iki 16 metų amžiaus²¹. Tačiau tik 1945.04.09 į Maskvą buvo išsiųsta telegrama, kad 300 vokiečių šeimų, kuriose yra 1000 žmonių (291 vyras, 396 moterys, 313 vaikų), išstremimui pasiruošta. SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo S. Kruglov'o buvo prašoma duoti nurodymą Lietuvos SSR geležinkelio valdybos viršininkui, jog šis skirtų 55 vagonus iki Kniaz Pogost'o geležinkelio stoties²².

Kauno miesto ir 14-os apskričių NKVD skyrių viršininkai gavo J. Bartašiūno 1945.04.18 pasirašytą visiškai slaptą nurodymą pradėti tremimą. Pirmiausia reikėjo tremiamuosius vienu metu suimti. Kelionei kiekviena šeima galėjo pasiimti 45 dienoms maisto atsargų, o tas šeimas, kurios jo neturėjo, maistu turėjo aprūpinti Lietuvos SSR Prekybos liaudies komisariato atitinkamų apskričių ir Kauno miesto skyriai. Tremimas turėjo vykti slapta, o tremiamuosius iki pasiuntimo į Kauną privalėjo saugoti ginkluoti sargybiniai. Buvo nurodyta suimtuosius uždaryti surinkimo punktuose prie geležinkelio stočių. Iš Marijampolės, Vilkaviškio, Seinų (1945.04.14 Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku vadinama Lazdijų), Alytaus ir Šakių apskričių tremiamuosius reikėjo nuvežti į Marijampolės surinkimo punktą, iš Šiaulių, Panevėžio, Mažeikių apskričių — į Šiaulių, iš Kretingos, Telšių apskričių — į Kretingos, iš Tauragės apskrities — į Tauragės, o Kauno miesto, Kauno, Raseinių, Ukmergės apskričių suimtuosius — į Kauno miesto surinkimo punktą²³. Tremiamuosius iš surinkimo punktu 1945.04.24 reikėjo įsodinti į vagonus ir su NKVD operatyvinių darbuotojų palyda nedelsiant išsiųsti į Kauno geležinkelio stotį. Ten buvo sudaromas ešelonas²⁴. J. Bartašiūnas įspėjo apskričių NKVD skyrių viršininkus, kad operacija labai svarbi. Jai gali priešintis partizanai (jis rašė — „banditai“). Jie gali bandyti net tremtinius išlaisvinti.

1945.04.19 tremtinių ešelono viršininkas valstybės saugumo leitenantas Eršov'as jau žinojo, iš kur ir kiek bus atvežta žmonių. Tą dieną Lietuvos SSR NKVD operatyvinio poskyrio vyresnysis operatyvinis įgaliotinis valstybės saugumo vyresnysis leitenantas Bujanov'as perdavė jam 300 tremiamų šeimų bylą. 30 bylų buvo šeimų, tremiamų iš Tauragės, 2 — iš Seinų, 24 — iš Marijampolės, 3 — iš Telšių, 5 — iš Panevėžio, 3 — iš Mažeikių, 41 — iš Vilkaviškio, 4 — iš Kretingos, 4 — iš Ukmergės, 53 — iš Šakių, 38 — iš Raseinių, 4 — iš Alytaus, 3 — iš Kauno, 23 — iš Šiaulių apskrities ir 63 — iš Kauno miesto²⁵. Tremiama buvo ne iš visos Lietuvos,

o tik iš Kauno miesto ir 14-os apskričių. Daugiausia tremiamų žmonių buvo iš Sakių, Vilkaviškio, Raseinių, Tauragės apskričių bei Kauno miesto. Čia buvo išaiškinta ir daugiausia vokiečių tautybės žmonių.

Trėmimo eiga

Siaulių apskrities NKVD skyriaus darbuotojų operatyvinė grupė kartu su vadinamųjų liaudies gynėjų kuopa ir apskrities vykdomojo bei partijos komitetų atstovais 1944.04.22 pradėjo suiminėti žmones. Į tremiamųjų gyvenamas vietas buvo nusiųsti NKVD kariniai daliniai, tačiau suimamieji nespriešino. Per operaciją buvo suimta 21 šeima (74 žmonės), o 2 šeimoms (8 žmonėms) pavyko pasislėpti ir jų nesurado²⁶. 1944.04.27 vagonai su suimtais iš Siaulių išvyko į Kauną. Kartu su Siaulių apskrities žmonėmis išvyko 6 šeimos (22 žmonės) iš Panevėžio apskrities. Nors kartu turėjo būti vežami Mažeikių apskrities suimtieji, tačiau jie buvo išvežti tiesiai į Kauną, aplenkiant Siaulius. Tą pačią dieną, t. y. 1944.04.22, žmones pradėta suiminėti Raseinių apskrityje. Per operaciją 4 numatyti ištrėmimui žmonės nebuvo suimti. Vienas iš jų jau anksčiau buvo suimtas, kitų trijų nerasta namuose. 1944.04.25 vagonai su 38 šeimomis (156 žmonėmis) jau buvo Kaune²⁷. 1944.04.23 Tauragės apskrities NKVD skyrius sudarė žmonių suėmimo planą ir jau tos pačios dienos vakare į valsčius išvyko apskrities NKVD skyriaus darbuotojai. Balandžio 25—27 d. į Tauragės surinkimo punktą buvo atvežtos 23 šeimos (76 žmonės). Punktą sudarė 2 barakai. Juos saugojo 2 milicininkai. Kelias dienas atvežtieji laukė vagonų. Per tą laiką iš punkto pabėgo 6 žmonės, tarp jų 3 senyvo amžiaus moterys. Tai 84 metų Marija Skėrys, 71 metų J. Usvaltienė, 69 metų Pranė Šerienė. Galbūt tai buvo atsitiktinumas, o gal žmoniškumą parodė sargai milicininkai. Taip pat pabėgo E. Nikelienė (51 metų) su šešiamėčiu sūnumi ir dvylikamete dukra. Milicijos vyresnysis seržantas Selvapakov'as J. Bartašiūnui rašė, kad jis ne kartą NKVD apskrities skyriaus viršininką prašė sustiprinti surinkimo punkto apsaugą, bet pastarasis atsakydavęs, kad žmonės iš punkto niekur neišeis. Tik balandžio 30 d., kai buvo gauti vagonai, apsauga buvo sustiprinta ir 70 žmonių iš surinkimo punkto buvo išsiųsta į Kauną²⁸.

Kretingos apskrityje, iš Kartenos valsčiaus buvo numatyta ištrėmti 4 šeimas (23 žmones). Per operaciją buvo suimta 11 žmonių, kurie 1945 m. balandžio 25 d. vakare iš Kretingos traukiniu buvo išsiųsti į Kauną. Liko neištremtos 3 šeimos (12 žmonių), kurių nepavyko rasti namuose²⁹. Kruopščiai buvo ruošiamasi žmonių trėmimui Kauno mieste. 1945.04.25 įvyko instruktažas, o kitą dieną įvykdyta operacija. Joje dalyvavo 263 žmonės. Tai NKVD skyriaus darbuotojai, NKVD pasienio apygardos pulko Nr. 298 kariškiai, Kauno miesto priešgaisrinės apsaugos štabo ir kalėjimo Nr. 3 operatyvinių grupių darbuotojai. Operacijai vadovavo Kauno miesto NKVD skyriaus viršininkas, valstybės saugumo papulkininkis G. Svečnikov'as. Reikėjo suimti ir ištrėmti 63 šeimas (162 žm.). Per operaciją, kuri prasidėjo balandžio 25 d. ir baigėsi kitos dienos rytą, buvo suimtos 57 šeimos (154 žm.). 8 šeimoms (19 žm.) trėmimo pavyko išvengti³⁰, tačiau šie duomenys nėra visiškai tikslūs. Šių šeimų nerado namuo-

se. Per operaciją pavyko pabėgti tik J. Naiceriui, o vėliau iš surinkimo punkto — V. Šneider ir A. Tamaliūtaitei. Suimant žmones Kauno mieste, paaiškėjo, kad į sąrašus neįrašyta 11 mokyklinio amžiaus vaikų. Pastarieji kartu su tėvais buvo suimti ir ištremti.

1945.04.26 į Kauno geležinkelio stotį turėjo būti atsiųsti vagonai suimtiesiems išvežti, tačiau jie vėlavo. Nuo balandžio 25 iki 30 d. žmonės, suvežti iš įvairių apskričių, Kauno geležinkelio stoties surinkimo punkte laukė tolimos kelionės į tremtį. Balandžio 30 d. vagonai buvo atvaryti ir tremiamieji pradėti į juos sodinti³¹. Balandžio 29 d. buvo sudarytas 48 vagonų ešelonas. Jame buvo 742 žmonės. Bet kol neatvyko tremiamieji iš Tauragės apskrities, jis negalėjo išvykti iš Kauno³². Traukinys su tremtiniais iš Tauragės tik gegužės 2 dienos naktį atvyko į Kauną. Pagaliau 1944.05.03 rytą ešelonas Nr. 48006 su tremtiniais pajudėjo iš Kauno geležinkelio stoties. 1945.04.13 SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo V. Cernyšovo potvarkiu ešelonas su tremtiniais turėjo vykti ne į Komijos ATSR, o į Tadžikijos SSR³³. Tačiau neaišku, kodėl jis ilgokai važiavo šiaurės link. Tremtinys E. Levinskas atsiminimuose rašo, kad tik 1945.05.09 iš Vologdos traukinys pasuko atgal į pietus³⁴. Šiame ešelonė buvo 1048 žmonės. Apie pusė jų — vaikai ir senyvo amžiaus (iki 16 metų amžiaus buvo 263 žmonės, o 56 metų ir vyresnių — 136). Suaugusių tremtinių buvo 220 moterų ir 329 vyrai³⁵. Kitokius duomenis apie šiuos tremtinius pateikė istorikas N. F. Bugaj'us, kuris nurodė, kad ešelonu Nr. 65086 į Tadžikijos SSR iš Klaipėdos krašto atvyko 261 šeima (219 vyrų, 372 moterys, 263 vaikai)^{36x}. Tačiau Lietuvos SSR vidaus reikalų ministerijoje nėra archyvinių duomenų apie 1945 m. pavasarį ištremtus vokiečius iš Klaipėdos krašto. Tuo metu klaipėdiečių ištremti negalėjo, nes tik 1945 m. pradžioje Klaipėdos krašte pradėta kurti sovietinius vietos valdžios organus. Nebuvo žinoma, kiek šiame krašte yra likę gyventojų. Jų buvo nedaug, nes vieni savo noru, kiti per prievartą nuo 1944 m. rudens traukėsi į vakarus su Vokietijos kariuomene. Taigi 1945 m. pavasarį NKVD organai čia negalėjo sudaryti tremiamų asmenų bylą.

Nežinoma, kada tiksliai ešelonas su tremtiniais iš Kauno atvyko į Stalinabadą (Dušanbė). Atsiminimuose vieni tremtiniai nurodo gegužės mėnesio pabaigą, kiti — birželio mėnesio pradžią.

1945 m. iš Lietuvos buvo ištremta daugiau kaip 5000 žmonių. Gegužės 3 d. trėmimas buvo mažiausias iš visų 1945—1952 m. trėmimų. Be to, šis trėmimas buvo vienintelis, kai buvo trėmiami vienos tautos žmonės. Tremtiniai sąrašuose, nežiūrint kad jie buvo įvairių tautų žmonės, visi buvo užrašyti vokiečiais. 1945 m. pavasarį kartu su vokiečiais buvo ištremta nemaža lietuvių. Jie sudarė apie vieną trečdalį visų tremtinių, buvo po keletą rusų, latvių, lenkų. Kitų tautų žmonės į šią tremtį pateko dėl to, kad buvo vokiečių sutuoktiniai. Buvo ir tokių lietuvių šeimų, kurios jokių ryšių su vokiečiais neturėjo arba tie ryšiai buvo netiesioginiai. Pavyzdžiui, P. Briliaus šeima iš Kalvarijos miestelio buvo ištremta už tai, kad jo žmonos pirmasis vyras buvo vokietis. Kai kurios šeimos buvo ištremtos tik todėl, kad jų nariai buvo evangelikai. Dalis tremtinių, daugiausia tų, kurie 1941 m. buvo repatrijavę į Vokietiją ir po karo ar karo metais vėl

grįžo į Lietuvą, neturėjo SSRS pilietybės. Tačiau, kaip matome, SSRS valstybinių organų nutarimai ir potvarkiai jiems galiojo.

Nors iš Lietuvos buvo siekiama ištremti visus vokiečius, jų Lietuvoje dar liko. Be to, vėliau jų daugėjo dėl po karo grįžusiųjų iš Vokietijos. Lietuvos SSR vidaus reikalų organai 1949 m. vasarą Lietuvoje užregistravo 1700 vokiečių, 500 jų gyveno Klaipėdos krašte³⁷. 1946—1952 tremimais neaplenkė ir daugelio Lietuvos vokiečių, tik jų tautybę tremtinių sąrašuose nebebuvo nurodoma. Todėl nėra galimybių suskaičiuoti visų iš Lietuvos ištremtų vokiečių.

Tremtinių vargai ir likimai

Tremtinių vargai prasidėjo nuo tos dienos, kai jie prievarta buvo išvežti iš savo namų. Nors jiems buvo nurodyta kelionei pasiimti maisto produktų, bet daugelis tremtinių, ypač iš miestų, šių produktų turėjo nedaug arba visai neturėjo. Kai kurie tremtiniai iš Marijampolės, Šiaulių miesto maisto atsargų turėjo tik 2—3 dienoms, o iš Tauragės — 20-čiai dienų³⁸. Apskričių prekybinės organizacijos mažai padėjo apsirūpinti kelionei maisto atsargomis. Tik kai kapitonas Safanovas atsisakė tremtinius be maisto atsargų priimti į ešelonų vagonus, iš Kauno miesto NKVD maisto sandėlių buvo išduota tremtiniams 291 kg kruopų, 1587 kg ruginių miltų, 1000 kg duonos, 262 dėžutės mėsos konservų, 48 kg cukraus. Šių produktų vertė buvo 8900 rublių³⁹. Kitame dokumente nurodyta, kad duonos buvo išduota 3500 kg⁴⁰. Tačiau neaišku, kam ir kaip buvo panaudoti pinigai, kuriuos J. Bartasiūnas, remdamasis SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo V. Černyšovo 1945.02.07 potvarkiu, įsakė Lietuvos SSR NKVD finansų skyriaus viršininkui valstybės saugumo majorui V. Faktorauskui išduoti ešelonų viršininkui gvardijos kapitonui A. Miroškin'ui. Iš viso buvo išduota 100 000 rublių, arba kiekvienam tremtiniui po 100 rublių⁴¹.

Oficialių dokumentų apie kelionę iš Kauno į Stalinabada nepavyko rasti. Tremtiniai įvairiai išgyveno šią kelionę. Apie ją tremtinys Albertas Manovas rašė: „Perpildytuose prekiniuose vagonuose buvo ankšta ir trošku. Kentėjo kiekvienas keleivis. Vienus kamavo sūpavimas, kitus — ilgas važiavimas, maisto ir vandens trūkumas, tretį neatsigynė nuo blakių ir utėlių“⁴². Tačiau visų šių žmonių širdyse buvo viena nerami mintis — koks likimas jų laukia.

Stalinabade tremtinių kelionė dar nesibaigė. Iš čia jie sunkvežimiais buvo nuvežti į Kuibyševo rajoną ir apie 50 tremtinių šeimų, t. y. maždaug kas penkta, buvo apgyvendintos Ujaliao gyvenvietėje, kitos — gretimuose kolūkiuose. Vietos gyventojai tremtinius sutiko nedraugiškai — jiems buvo pranešta, kad čia atvežami vokiečių fašistai. Tik vėliau žmonės suprato, kad šie tremtiniai — nekalti žmonės, stalininio teroro aukos.

Tremtiniai buvo apgyvendinti belangėse, iš švendrių ir molio krėstose trobelėse, vadinamosiose kibitkose. Vienoje kibitkoje buvo apgyvendinta po kelias šeimas be jokių elementarių gyvenimo sąlygų.

Patys sunkiausi ir tragiškiausi buvo dveji pirmieji tremties metai. Žmonėms už darbą buvo mokama labai nedaug. Antai ištremito iš Zaga-

rės Edvardo Levinsko, mokytojo, vertėjo, Levo Tolstojaus idėjų pasekėjo, šeimos 3 nariai 1947 m. už visos savaitės darbą iš kolūkio gaudavo tik 1,5 kg miežinių miltų⁴³. Tremtiniam trūko ne tik maisto, bet ir geriamojo vandens. Nuo bado, ligų žmonėms tino kojos, rankos, veidas. Tremtiniai, gindamiesi nuo bado, išpardavinėjo patiems reikalingus drabužius, avalynę, patalynę ir kitus daiktus. Už tai ne viena vaikų motina buvo pasodinta į daboklę, nes nešti parduoti daiktus į rajono centrą buvo draudžiama. Tremtiniai per laiškus prašė artimųjų atsiųsti iš Lietuvos maisto produktų. E. Strigūnienė, sulaukusi 70 metų amžiaus, buvo viena ištremta į Tadžikijos SSR iš Mažeikių apskrities Sedos valsčiaus Kalnijos kaimo. 1947.07.16 ji savo vaikams rašė: „Prašau, ant kelių klaupiu, atsiųskite siuntinį, nors ruginių miltų ar džiovintos duonos džiovėsių. Prašau, prašau šiek tiek įdėkite į siuntinį pinigų. Nežinote, kaip man blogai, kada nėra ko valgyti, nors siuntinį atsiųskite, mielieji vaikai, aš labai maldauju jus“⁴⁴. Vaikai, žinoma, siuntinius siuntė, tik ne visada jie pasiekdavo adresatą. 1948 m. pavasarį E. Strigūnienė mirė bado.

Dėl neįprastų klimato sąlygų, ypač alinančio karščio, siekiančio net iki 50 °C, sunkaus darbo medvilnės laukuose, maisto produktų stokos, ligų, ypač maliarijos, šiltinės, dizenterijos, išmirė Karolio Vaito, Liudviko Etingio, Jono Macaičio, Jono Petminio ir kitos šeimos. Daugeliui tremtinių ne tik nebuvo pastatyti paminklai, bet ir kapo vietos nebeliko. Dažnai, mirus tėvams ar šeimą ištikus kitai nelaimei, vaikus paėmavo į vaikų prieglaudą, kurioje jie pamiršdavo savo tėvus, kilmę, gimtąją kalbą ir tapdavo vadinamaisiais internacionalistais, t. y. žmonėmis be tėvų, be tėvynės. 1991 m. ekspedicijos į Tadžikijos tremties vietas duomenimis, per 1945 m. septynis mėnesius mirė apie 300 žmonių, 1946 m. — 280, 1947 m. — 80, 1948 m. — 30, 1949 m. — 20 tremtinių. Iš viso palaidota apie 1000 tremtinių⁴⁵. Šie duomenys nėra tikslūs, nes, kai 6-ojo dešimtmečio viduryje Tadžikijos tremtiniam buvo leista grįžti į Tėvynę, jų buvo likę 300⁴⁶. Tačiau pagal išvežtųjų ir vien 1945—1948 m. mirusiųjų skaičių tremtinių turėjo būti likę tik 140, o ne 300. Nustatyti tikslų mirusiųjų skaičių nėra lengva, nes ne visi mirties atvejai buvo registruojami. Ekspedicijos dalyvis A. Bajoriūnas peržiūrėjo civilinės metrikacijos biuro 1945—1955 m. mirimo aktų įrašus ir juose surado 200 vokiečių, kurių dauguma buvo su lietuviškomis pavardėmis^{47*}. Taigi čia buvo užregistruota tik dalis mirusių tremtinių iš Lietuvos. Kitos dalies tremtinių mirtis buvo pažymima tik išbraukiant jo pavardę iš NKVD organų sudaryto sąrašo.

Kai kurie tremtiniai, būdami įsitikinę, kad jie — nekaltai ištremti, bei jų artimieji rašė prašymus į Lietuvos SSR Aukščiausiąją Tarybą bei Lietuvos SSR Ministrų Tarybą tikėdamiesi, kad bus atitaisyta klaida dėl jų ištrėmimo ir leista grįžti į tėvynę. 1946 m. birželio mėn. buvo parašytas A. Bartmino ir J. Preikšaičio prašymas į Lietuvos SSR MT dėl giminių Fridriko, Alberto ir Viliaus Nikelių šeimų, išvežtų iš Tauragės apskrities Šilalės valsčiaus Nevočių kaimo, grąžinimo. Prašyme rašoma, kad visi trys Nikeliai dėl neįprasto klimato ir kitų priežasčių mirė. Taip pat mirė V. Nikelio žmona, palikdama 3 mažas dukras. Iš F. Nikelio šeimos buvo likusi žmona ir du mažamečiai vaikai, o iš A. Nikelio šeimos — tik

mažametis sūnus. Prie prašymo pridėtas sąrašas, kuriame buvo Nevočių apylinkės 108 žmonių parašai. Žinant to meto represijas, šių žmonių parašai buvo drąsus protestas prieš nekaltų žmonių trėmimą. Prašyme buvo nurodyta, kad sugrįžusieji bus visiškai materialiai aprūpinti⁴⁸. Prašymas pateko į Repatriacijos reikalų skyrių prie Lietuvos SSR Ministrų Tarybos. 1946.07.17 šio skyriaus viršininkas A. Liskovas informavo A. Bartminą ir J. Preikšaitį, kad pastarieji šiuo klausimu kreiptųsi į Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Malonės prašymų skyrių. Repatriacijos reikalų skyrius, grąžindamas prašymą, negrąžino sąrašo su Navočių apylinkės žmonių parašais. Tik dar kartą paprašius, šis sąrašas A. Bartminui ir J. Preikšaičiui buvo grąžintas. Šis bei kiti panašūs atvejai rodo, kad daugelis sovietinių įstaigų darbuotojų buvo abejingi ne tik žmonių likimams, bet ir nevykdė įstatymų, ginančių piliečius. Tą rodo ir prašymų peržiūrėjimas Lietuvos SSR AT Prezidiume. 1947.04.14 AT Prezidiumo pirmininko priimamajame buvo 1941 bei 1944—1946 m. tremtinių bei represuotų asmenų 285 prašymai dėl grįžimo į Lietuvą ir visi jie gulėjo be jokio sprendimo⁴⁹.

Tremtiniamis grįžti iš Tadžikijos SSR, taip pat ir iš kitų SSRS rajonų iki Stalino mirties (1953 m.) buvo beveik neįmanoma. Tačiau kai kuriems tremtiniamis ir iki 1953 m. pavyko sugrįžti į Lietuvą. Vieni jų grįžo su leidimu, kiti — patys atbėgo į Lietuvą. Beveik visi pastarieji buvo vėl suminti ir ištremti į Sibirą arba įkalinti. Palankesnės sąlygos sugrįžti susidarė po 1955.11.24 SSRS MT nutarimo „Apie kai kurių specperkeltųjų išbraukimą iš įskaitos“⁵⁰. Nutarime buvo išvardyta, kokių kategorijų tremtiniai gali būti braukiami iš įskaitos. 1956.03.12 SSRS MT tą nutarimą papildė, padidindama tremtinių kategorijų, kurios išbraukiamos iš įskaitos bei kurioms panaikinama vidaus reikalų organų administracinė priežiūra⁵¹. Taigi į tėvynę po šių nutarimų, ypač po 1956 m., pradėjo grįžti daugiau tremtinių. Tačiau archyvuose nepavyko surasti duomenų, kiek iš viso žmonių grįžo iš Tadžikijos. Viena aišku, kad grįžo tik vienas iš 3 ar 4 ištremtųjų. A. Bajoriūno apskaičiavimu, į Lietuvą grįžo apie 300 tremtinių. Šiuo metu įvairiose Lietuvos vietose, daugiausia miestuose, gyvena apie 80 buvusių Tadžikijos tremtinių. Grįžusiųjų smarkiai sumažėjo dėl tremtinių mirtingumo, be to, apie 20 žmonių emigravo iš Lietuvos į Vokietiją. Lenkiją ar kitas šalis. Normaliomis gyvenimo sąlygomis žmonių skaičius turi tendenciją didėti, bet taip neatsitiko su Tadžikijos tremtiniais, kurie buvo SSRS vykdyto Lietuvos gyventojų genocido viena sudėtinė dalių.

Apie tremtinių, grįžusių iš Tadžikijos, gyvenimą Lietuvoje mažai tėra duomenų. Juos, kaip ir Sibiro bei kitų SSRS rajonų tremtinius, Lietuvos SSR valdžios atstovai sutiko nedraugiškai, net priešišškai. Ne visuose vidaus reikalų skyriuose jiems pavyko prisiregistruoti, ne visur — gauti darbą, kai kur jie net buvo įspėjami, kad Lietuvoje negalį gyventi. Buvo atvejų, kai tremtiniai vėl grįžo į Tadžikijos SSR, kur jų gyvenimas buvo jau žymiai pagerėjęs lyginant su pirmaisiais tremties metais. Grįžusiems tremtiniamis, išskyrus vieną kitą, nebuvo grąžinta iki tremties turėta nuosavybė, todėl tremtiniai vėl pateko į sunkias gyvenimo sąlygas ir tik atkaklumo, didelio darbo dėka antrą kartą susikūrė tėvynėje normalias dar-

bo ir gyvenimo sąlygas. Jų rehabilitacija užsitęsė kelis dešimtmečius, kiti iki mirties jos ir nesulaukė.

Ir mūsų dienomis Tadžikijoje gyvena tremtinių iš Lietuvos. Tiesa, jų nedaug. Nepriklausomos Lietuvos valdžia iki šiol nepakankamai rūpinasi jų, taip pat Sibiro, Altajaus ir kitų buvusios SSRS kraštų tremtinių grąžinimu. Reiktų, kad kiekvienas tremtinys ne tik rastų vietą tėvynėje, bet ir sugrįžęs pajustų, kad jis čia laukiamas ir reikalingas iš naujo atsikuriančiai valstybei.

Išvados

SSRS aneksuotose šalyse ėmėsi įvairių represijų, siekdama palaužti bet kokį gyventojų pasipriešinimą totalitariniam stalininiam režimui. Vienas iš represavimo būdų buvo žmonių trėmimas į tolimus nepalankaus klimato SSRS rajonus.

Sovietų valdžia, pradėjusi 1940 m. kovą Lietuvoje su vadinamaisiais kontrrevoliuciniais elementais, ją atnaujino 1944 m., kai Raudonoji armija vėl įžengė į Lietuvą. Šalia masinių suėmimų buvo pradėta ruošti žmonių trėmimams. Pirmojo po karo trėmimo aukomis tapo Lietuvos vokiečiai. Pastarųjų trėmimas buvo vokiečių iškeldinimo iš SSRS vakarų pasienio sudėtinė dalis. 1945 m. gegužės 3 d. iš Kauno geležinkelio stoties į Tadžikijos SSR išvyko ešelonas su 812 žmonių. Nors visi tremtiniai sąrašuose buvo įrašyti kaip vokiečiai, bet faktiškai jie buvo įvairių tautybių žmonės — apie vienas trečdalis jų — lietuviai. Žmonės buvo tremiami iš Kauno ir 14 apskričių. Daugiausia žmonių buvo ištremta iš Kauno miesto ir Šakių, Vilkaviškio, Tauragės, Raseinių apskričių. Šis trėmimas apėmė ne visus vokiečius. 1949 m. vasarą Lietuvoje gyveno 1700 šios tautybės žmonių; daugelis jų tapo vėlesnių trėmimų aukomis.

Ištremtieji į Tadžikijos SSR žmonės pateko į itin sunkias gyvenimo sąlygas. Dėl neįprastai karšto oro, vandens ir maisto stokos, ligų mirė daug žmonių. Išmirė daugelis šeimų.

6-ojo dešimtmečio viduryje leidus tremtiniams grįžti į tėvynę, iš Tadžikijos sugrįžo apie 300 žmonių. Tačiau dėl sunkių tremties metų ir sunkumų įsikuriant Tėvynėje daugelis jų be laiko mirė. Šiuo metu Lietuvoje gyvena apie 80 buvusių Tadžikijos tremtinių.

¹ Merkelis A. Masinis lietuvių išvežimas į SSRS // Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. Kaunas, 1942. T. 2; Radževičius V. Pabaltijo tautų išnaikinimo planas // Ten pat. T. 1; Bielinis K. Teroro ir vergijos imperija Sovietų Rusija. New York, 1963.

² Kašauskienė V. Dar toli tėvynė ir teisingumas // Gimtasis kraštas. 1991 lapkričio 28—gruodžio 4; tos pačios. Gyventojų trėmimas. Apgaulė ir tiesa // Vakarinės naujienos. 1991 liepos 27; Grunskis E. Tarnas atsiskaito // Pasaulis. 1991. Nr. 19; to paties. Trėmimai ir giminytė // Gimtasis kraštas. 1991 spalio 8—18; to paties. Pokario trėmimų Lietuvoje pradžia (1945—1947) // Metai. 1991. Nr. 9; Sadžius H. Didysis tautos trėmimas. Nauji dokumentai apie 1941 m. birželio 14—18 d. trėmimus // Gimtasis kraštas. 1990 spalio 4—10; 1990 gruodžio 6—12 ir kt.

³ Ištremtieji. Bolševikų valdžios 1941 m. birželio 14—16 d. Lietuvos žmonių trėmimo vaizdai. Daliniai tremtinių sąrašai. Kaunas, 1941; Išvežtųjų lietuvių sąrašas — A register of deported Lithuanians: Stalino teroras 1940—1941. Chicago, 1981; Lietuvių mo-

kytojai — bolševikų kankiniai ir tremtiniai: Tautos genocido dokumentai, tyrinėjimai, sąrašai. V., 1991; Represuotieji Plokščių žmonės. Sakiai. 1990 ir t. t.

⁴ Garmutė A. Ešelonai: (Atsiminimai iš Sibiro tremties). Kaunas, 1988; Amžino įšalo žemėje / Sudarė A. Zemaitytė. V., 1989; Leiskit į tėvynę. Tremtinių atsiminimai. Kaunas, 1989; Ankevičius S. Už Uralo žemės galo. 1941—1958 m. tremtinio atsiminimai. V., 1989; Gustainis V. Be kaltės: 15 metų Sibiro tremtyje ir lageriuose. V., 1989 ir kt.

⁵ Vyšniauskas V. Siaurės eskizai. Atsiminimai. V., 1990; Antanaitis B. Žodžiai iš pragaro (Atsiminimai). V., 1991; Dambrauskas A. Viskas praėina: Mokslu dienų, lagerio ir tremties metų atsiminimų nuotrupos. V., 1991; Šerėnas A. Nežinome savo kaltės. V., 1991 ir t. t.

⁶ Tautvaišienė H. Tautų kapinynas Sibiro tundroje. New Yorkas, 1962; Rūkienė S. Sibiro tremties užrašai. Klyvlendas, 1968; Kreivėnas J. Mirties lageriuose ir tremtyje — In the death and banishment: Atsiminimai. Chicago, 1981 ir t. t.

⁷ Tarasonis V., Bajoriūnas A., Gediminskas D. Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje. V., 1992.

⁸ Доклад о работе по спецделам прокуратуры Литовской ССР за время с 16/7 по 1/9.1944 г. // Lietuvos valstybinis visuomenės organizacijų archyvas (toliau LVVOA). F. 1771. Ap. 7. B. 92. L. 12.

⁹ В дополнение к докладной записке от 13 ноября 1944 г. № 1/436 с. // Ten pat. L. 43.

¹⁰ Данные о семьях к/р. элемента по Мариампольскому уезду // Lietuvos vidaus reikalų ministerijos Informatikos tarnybos specfondų poskyris (toliau — ITSFP). F. 135. Ap. 7. B. 11. L. 3.

¹¹ Данные о семьях контрреволюционного элемента по Тельшайскому, Рокишкскому, Мариампольскому уезду // Ten pat. L. 8, 14, 31.

¹² Директива народного комиссара внутренних дел ЛССР и народного комиссара гос. безопасности Литовской ССР // Ten pat. B. 16. L. 9.

¹³ Справка от 20 января 1945 года // Ten pat. B. 12. L. 2.

¹⁴ Письмо начальнику Росейняйского УО НКВД полковнику государственной безопасности тов. Синицыну от 27 марта 1945 г. // Ten pat. B. 12. L. 61.

¹⁵ Начальнику Алитусского УО НКВД тов. Чернышову от 28 марта 1945 года // Ten pat. L. 70.

¹⁶ Начальнику Сенейского УО НКВД майору тов. Щекину от 28 марта 1945 года // Ten pat. L. 72.

¹⁷ Письмо начальнику ОВИР г. Кнунас от М. Германене. 15 марта 1945 г. // Ten pat. B. 13. L. 72.

¹⁸ Постановление о выселении А. Герелайтиса от 31 января 1945 г. // Ten pat. B. 15. L. 1.

¹⁹ Постановление о выселении Е. Окмантайте от 31 декабря 1944 г. // Ten pat. L. 8.

²⁰ Ответ на письмо от 2 февраля 1945 г. Народному комиссару внутренних дел Литовской ССР комиссару безопасности тов. Барташунас // Ten pat. B. 16. L. 1.

²¹ Справка. Отправлена шифровка тов. Кузнецову от 20 марта 1945 г. // Ten pat. B. 14. L. 7.

²² Телеграмма тов. Круглову от 9 апреля 1945 года // Ten pat. L. 5.

²³ Указание всем начальникам отделов НКВД Литовской ССР от 18 апреля 1945 года // Ten pat. B. 16. L. 3.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Акт. Вильнюс. 19-го апреля 1945 года // Ten pat. B. 14. L. 8.

²⁶ Докладная записка начальника Шауляйского УО НКВД 27 апреля 1945 г. // Ten pat. L. 10.

²⁷ Докладная записка об исполнении директивы № 4/0174 от 18 апреля 1945 г. // Ten pat. L. 13.

²⁸ Рапорт от 7 мая 1945 г. // Ten pat. L. 14.

²⁹ Докладная записка Народному комиссару Внутренних Дел Литовской ССР комиссару гос. безопасности тов. Барташунас от 27 апреля 1945 г. // Ten pat. L. 9.

³⁰ Докладная записка о результатах работы по выселению из г. Каунас семей немецкой национальности. 18 мая 1945 года. // Ten pat. L. 15—16.

- ³¹ Ten pat. L. 17.
- ³² Телеграмма командиру 240 полка конвойных войск майору тов. Малютину от 2 мая 1945 г. // Ten pat. B. 13. L. 107.
- ³³ Grunskis E. Pokario trėmimų Lietuvoje pradžia (1945—1947) // Metai. 1990. Nr. 9. P. 129.
- ³⁴ Vaitkienė R. Pažymėtieji trėmimu ir tikėjimu // Sidabrė (Joniškio r. laikraštis). 1990.04.24.
- ³⁵ Справка от 2 мая 1945 года // Lietuvos vidaus reikalų ministerijos ITSFP. F. 135. Ap. 7. B. 13. L. 106.
- ³⁶ Бугай Н. Ф. 40-е годы: «Автономии немцев Поволжья ликвидировать...» // История СССР. 1991. № 2. С. 177. Šį šeinų bei žmonių skaičių, nurodytą N. Bugajaus, nurodo Grunskis E. Min. str. // Metai. 1991. Nr. 9. P. 129.
- ³⁷ 1949.06.24 d. Lietuvos SSR vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno informacinis pranešimas Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininkui drg. J. Paleckiui // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau — LCVA). F. R—754. Ap. 13. B. 192. L. 158.
- ³⁸ Телеграмма командиру 240 полка конвойных войск майору тов. Малютину от 28 апреля 1945 г. // Lietuvos vidaus reikalų ministerijos ITSFR. F. 135. Ap. 7. B. 13. L. 103.
- ³⁹ Справка о получении продуктов спецпереселенцев от 15 мая 1945 г. // Ten pat. L. 120.
- ⁴⁰ Ten pat. B. 14. L. 18.
- ⁴¹ Докладная записка начальнику финотдела НКВД Литовской ССР майору госбезопасности тов. Фактораускасу от 1 мая 1945 г. // Ten pat.
- ⁴² Manovas A. Kelionė baigėsi dykumoje // Šiaulių naujienos. 1990.07.31. P. 2.
- ⁴³ Vaitkienė R. Min. str. // Sidabrė. 1990.08.18. P. 2.
- ⁴⁴ Tadžikijos tremtinių laiškai // Tarasonis V., Bajoriūnas A., Gediminskas D. Min. veik. P. 55.
- ⁴⁵ Tarasonis V. Lietuvos tremtiniai Tadžikijoje // Ten pat. P. 17.
- ⁴⁶ Bajoriūnas A. Lietuvos tremtinių pėdsakai Tadžikistane // Ten pat. P. 21.
- ⁴⁷ Ten pat. P. 22^x. Sąrašė įrašyta ne 200, o 161 mirusiojo pavardė.
- ⁴⁸ 1946 m. birželio mėn. A. Bartmino ir J. Preikšaičio prašymas Lietuvos TSR Ministrų Tarybai // LCVA. F. R—754. Ap. 4. B. 829. L. 231.
- ⁴⁹ Represuotų piliečių pareiškimai ir laiškai Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininkui J. Paleckiui // LVVOA. F. 17541. Ap. 1. B. 8. L. 136.
- ⁵⁰ Постановление СМ СССР «О снятии с учета некоторых спецкатегорий спецпоселенцев» от 24 ноября 1955 г. № 1963—1052сс // LVA. F. R—754. Ap. 14. B. 76. L. 141.
- ⁵¹ Постановление СМ СССР «О дополнительном снятии с учета некоторых категорий спецпоселенцев» от 12 марта 1956 г. № 342—216сс // Ten pat. B. 78. L. 149.

(Gauta 1993 m. sausio mėn.)

Zusammenfassung

NASTAZIJA KAIRIUKŠTYTĖ

DIE DEUTSCHEN LITAUENS ALS DIE ERSTEN VERBANNTEN DER NACHKRIEGSZEIT

Die UdSSR traf in ihren besetzten Ländern verschiedene repressive Maßnahmen, um den geringsten Widerstand der Bevölkerung gegen das stalinistische totalitäre Regime zu brechen. Eine Form der Repressalien war die Verbannung der Menschen in die entlegenen, für das menschliche Leben unerträglichen Gebiete der UdSSR.

1944 setzte die Sowjetmacht den 1940 aufgenommenen Kampf gegen die sogenannten kontrevolutionären Elemente in Litauen fort, nachdem die Truppen der Roten Armee das litauische Land annektiert hatten. Massenverhaftungen wurden durchgeführt, die Bevölkerung litt unter dem Soldatenterror und gleichzeitig wurden Vorbereitungen für die Verbannung der Einwohner getroffen. Zu den ersten Opfern der Verbannung in

den Nachkriegsjahren wurden die in Litauen lebenden Deutschen. Ihre Verbannung war ein Bestandteil der Aussiedlung von Deutschen aus den Grenzrepubliken der UdSSR.

Am 3. Mai 1945 fuhr vom Bahnhof in Kaunas ein Militärzug mit 812 Menschen in die Tadshikische SSR ab. Obwohl alle Verbannten in die Verzeichnisse als Deutsche eingetragen wurden, waren es in der Tatsache Menschen verschiedener nationaler Zugehörigkeit, ungefähr ein Drittel von ihnen waren Litauer. Die Verbannten stammten aus der Stadt Kaunas und aus 14 Kreisen. Die meisten Menschen wurden aus Kaunas und aus den Kreisen Sakiai, Vilkaviškis und Raseiniai verbannt. Diese Verbannung betraf aber nicht alle Deutschen. 1949 lebten in Litauen 1900 Menschen deutscher Nationalität.

Die in die Tadshikische SSR verbannten Menschen gerieten in besonders schwere Lebensbedingungen. Das ungünstige heiße Klima, der Mangel an Wasser und Lebensmitteln sowie die Krankheiten verursachten eine hohe Sterblichkeitsrate.

In der Mitte der sechziger Jahre, als es den Verbannten erlaubt wurde, in ihre Heimat zurückzukehren, sind aus der Tadshikischen SSR ungefähr 300 Menschen zurückgekommen. Doch die in der Verbannung verbrachten Jahre und die Schikanen bei ihrer Niederlassung in der Heimat trugen dazu bei, daß viele von ihnen vorzeitig verstarben. Zur Zeit leben in Litauen ungefähr 80 ehemalige Verbannte, die aus der Tadshikischen SSR heimgekehrt sind.